

In de ban van de ring, mythe en werkelijkheid

Cornelia Reimerink

The Lord of the Rings is door miljoenen mensen gelezen en onlangs door de BBC uitgeroepen tot het beste boek van de twintigste eeuw. De verfilming heeft het boek helemaal een bestseller gemaakt en een breed publiek geconfronteerd met het archetypische verhaal. Ontsporen aan de fantasie van J.R.R. Tolkien, lijkt deze ‘fantasie’ oeroude waarheden in zich te bevatten, die juist voor de mens van nu wijze lessen in zich lijkt te dragen.

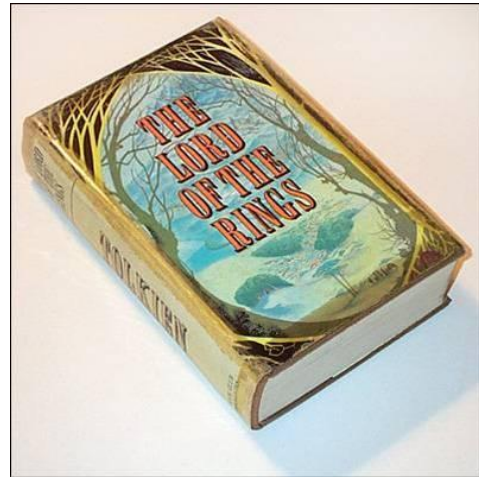
Film als droom

Film is een rijke bron van symbolen. Bij het filmkijken vinden projecties van zielebeelden plaats; tijdens het kijken eigenen we ons de beelden toe, identificeren ons met de diverse personages en kunnen ten diepste geraakt worden door dat wat op het witte doek wordt geprojecteerd. Al beseffen we aan de ene kant dat de filmbeelden maar ‘illusies’ zijn, aan de andere kant hebben we het gevoel dat deze illusies werkelijker zijn dan de realiteit buiten de zaal. Als we de bioscoopzaal verlaten is het net of we wakker worden uit een droom. Volgens de filmmaker Ingmar Bergman is “...er is geen kunstvorm die als de film boven ons alledaagse bewustzijn uitstijgt, recht onze gevoelens binnen, diep in de schemerruimte van onze ziel...”

Film is als het ware een dagdroomervaring en de beelden vinden weerklank in de onbewuste complexen van onze psyche¹.

Voorals *The Lord of the Rings* is vanuit Jungiaans oogpunt interessant, aangezien boek en film bol staan van archetypische beelden. De trilogie, gepubliceerd in 1954, laat zich lezen als een mythe. Ongeveer vijftig jaar later, zijn de boeken verfilmd door regisseur Peter Jackson, waarvan het eerste deel in december 2001 in première is gegaan.

The Lord of the Rings spreekt tot ons in symbolen en ook in dat opzicht staat de film dicht bij de droom. Dromen, maar bijvoorbeeld ook mythen en sprookjes, geven uitdrukking aan wat er in de ziel leeft. Hierin overheerst slechts één vraag: hoe kom ik als individu tot mijn bestemming? En in de poging een antwoord te geven op deze vraag, houden alle uitingen van het onbewuste zieleleven zich bezig². In de films komt als het ware een onbewust ‘weten’ van de mensheid tot uitdrukking, een weten dat geworteld is in het collectief onbewuste. Een uitspraak van Tolkien is in dit kader erg interessant: “de verhalen onstonden in mijn geest als gegeven dingen ..en altijd had ik het gevoel dat ik iets aan het optekenen was dat er al was...”³. Tolkien lijkt het schrijven als een kanaal van het collectief onbewuste gefungeerd te hebben.

In *The Lord of the Rings* komen mensen, hobbits, elfen, dwergen, tovenaars, orks, enten en en enge verslindende monsters voor. Allen hebben hun plaats en rol in het verhaal en symboliseren krachten die werkzaam zijn in ieder mens. Deze krachten worden archetypen genoemd. Het zijn krachten die om erkenning vragen en waar we als mens mee moeten leren omgaan.

Aangezien het onmogelijk is in het bestek van dit artikel de gehele trilogie Jungiaans te duiden, vanwege de enorme omvang die het zou vergen, zal ik me richten op een aantal punten die samenhangen met hoe we ons kunnen verhouden tot het onbewuste. In dit artikel volg ik de verhaallijn van de film die op een aantal punten verschilt van het boek.

Over de symboliek van de ring

'One ring to rule them all, One ring to find them, One ring to bring them all and in the darkness bind them'

De eerste scene begint met het smeden van de grote ringen: 'Drie ringen voor de elfenkoningen op aard, Zeven voor de dwergvorsten in hun zalen schoon, Negen voor de mensen die de dood niet spaart, Eén voor de zwarte heerser op zijn zwarte troon in Mordor, waar de schimmen zijn. Een ring om allen te regeren, één ring om hen te vinden, één ring die hen brengen zal en in de duisternis binden, in Mordor, waar de schimmen zijn'.

In Mordor in het vuur van de Doemberg smeedde de zwarte heerser Sauron in het geheim een meesterring. Deze ring was de machtigste van alle en was gemaakt om iedereen onder de heerschappij van het kwaad te brengen. Hoewel het Midden Aarde van Tolkien voornamelijk bevolkt wordt door mannen, lijkt de mythe uiteindelijk toch te draaien om de macht van het vrouwelijke: de ring. Volgens Ton van der Kroon in zijn artikel in *Bres* is *The Lord of the Rings* qua thematiek een mannelijk initiatieverhaal⁴. In dit artikel wil ik het in een wat breder kader trekken. 'The Lord of the Rings' verhaalt volgens mij over de individuatie van de Mens, waarbij de verschillende karakters in het verhaal hun eigen transformatieproces doormaken. Hierbij vat ik het bewustzijn op als mannelijk en de wereld van het onbewuste als vrouwelijk. De ring symboliseert het vrouwelijk element; zij is rond, heel en bindend. De ring wordt als cirkelvormig voorwerp vaak beschouwd als een symbool van het Zelf. (Het Zelf is het bestuurlijk centrum van de gehele psyche, d.w.z. zowel van het bewustzijn als van het onbewuste, en is de drijvende kracht gericht op individuatie). Maar er zijn zoveel verschillende symbolen die verwijzen naar het Zelf dat eerst eens moet worden vastgesteld welke speciale functie van het Zelf in dit symbool wordt onderstreept. In het verhaal gaat het om een gouden ring. Goud is als een van de edelste metalen altijd aan de zon toegeschreven. Het staat voor het eeuwige, het goddelijke, het edelste. Daarom is een trouwring van goud, want hij is voor eeuwig bedoeld.

De ring heeft, naast de eigenschap rond en goud te zijn, nog een functie die haar als een afbeelding van het Zelf kwalificeert. Zij symboliseert een band of een boei.

Een ring staat dus over het algemeen voor elke vorm van verbondenheid en heeft daarom soms ook een volkomen ander aspect. Al in de Oudheid mocht bij tal van religieuze rituelen geen ring gedragen worden, omdat deze het contact met de hogere wereld bemoeilijkte. Priesters moesten zich van alle andere banden ontdoen om zoveel mogelijk open te staan voor alleen de goddelijke invloed. In die zin staat de ring voor een binding aan iets waarmee geen binding zou moeten bestaan, zoals de slaafse binding aan een negatieve factor in bijvoorbeeld de gedaante van een boze geest. In Jungiaans taalgebruik symboliseert dit een toestand van in de ban zijn van een emotioneel onbewust complex⁵. Op de ring van macht lijkt vooral het laatste van toepassing. Het is een middel tot macht en een ieder die de ring wil opeisen lijkt slaaf te worden van diezelfde macht die hij zo hevig begeerde. In *The Lord of the Rings* worden de verschillende personages geconfronteerd met de werking van hun eigen schaduw. Dit wordt uitgedrukt in de aantrekkingskracht van de ring: de meesten zouden hem eigenlijk best zelf willen bezitten, maar moeten zich steeds bewust blijven van het grotere doel waaraan zij ondergeschikt zijn⁶. Sommigen doorstaan de test en groeien in bewustzijn, andere falen en verliezen zichzelf.

Jung heeft hier het een en ander over gezegd in zijn beschrijving van de mana-persoonlijkheid. Mana is een primitief begrip voor psychische energie. Het is de archetypische kracht van het collectief onbewuste. Het is een kracht met een gevaarlijke en een heilbrengende kant. Een mana-persoonlijkheid is een wezen vol occulte, magische eigenschappen, toegerust met toverkunst en -kracht. De mana-persoonlijkheid is een figuur van het collectieve onbewuste, het bekende archetype van de machtige man in de gedaante van de held, opperhoofd, tovenaar, heilige, etc. Nu kan het gebeuren dat in de confrontatie met het onbewuste er een collectieve figuur opduikt (bijvoorbeeld 'de machtige tovenaar'), die de bewuste persoonlijkheid in bezit neemt. Dit wordt inflatie genoemd en houdt een verlies van ik-bewustzijn in. Dit kan gebeuren wanneer het ik zich iets heeft toegeëigend wat hem niet toebehoort⁷. Een goed voorbeeld hiervan is Saruman. Saruman, eens het wijze hoofd van de Orde der tovenaars, heeft in zijn verlangen naar meer macht en kennis de deur voor het kwaad opgezet. Via de palantir (een kijksteen) raakt hij onder de invloed van Sauron. Al denkt hij zelf machtig te zijn, het is in wezen Sauron die aan de touwtjes trekt. In opdracht van Sauron creëert Saruman een verschrikkelijk leger van Uruk-hai's, een duivelse kruising tussen Orks en Aardmannen. Saruman vernietigt de natuur om zijn oorlogsindustrie te kunnen opbouwen. Met als uiteindelijk doel de vernietiging van de mensheid (het licht van het bewustzijn).

Een prachtige scene in de eerste film is waarin Gandalf de Grijze naar Saruman de Witte in Isengard gaat voor raad, aangezien hij er net achter is gekomen dat de hobbit Frodo Baggins in het bezit is van de ring. Daar wordt Gandalf duidelijk dat Saruman verloren is en bezeten is door het kwaad. Dit gebeurt wanneer

Saruman Gandalf voorstelt zich samen met hem aan te sluiten bij Sauron, vanuit het motto 'if you can't beat them, join them'. Hier spreekt Gandalf de woorden: "tell me friend, when did Saruman the Wise abandon reason for madness", en vindt er een magische krachtmeting tussen beiden plaats. Gandalf weet eerder in de film wel stand te houden tegen de verleiding wanneer Frodo hem vraagt de ring aan te nemen. Je ziet hem huiveren en hij zegt Frodo dat wanneer hij de ring aan zou nemen vanuit de wens het goede te doen, deze door hem een te grote en onvoorstelbare kracht zou uitoefenen. Immers er is maar een meester van de ring en dat is Sauron. Ook de elf Galadriël weerstaat de verleiding. Frodo biedt haar de ring vrijwillig aan. In de scene die dan volgt zien we welke uitwerking de ring van macht zou hebben, wanneer zij de ring zou aannemen. Galadriël verandert voor ons oog in een grootse en verschrikkelijke macht. *"In place of a dark lord you would have a queen. Not dark but beautiful and terrible as the dawn. Treacherous as the sea. Stronger than the foundations of the earth. All shall love me and despair"* Maar ze doorstaat de test. *"I will diminish and go into the West and remain Galadriel"*. Ze blijft haarzelf. Een bezetenheid als die van Saruman kan plaatsvinden wanneer het ik-bewustzijn van een overwinning op het onbewuste droomt. Dit hangt samen met een op macht gerichte invalshoek naar het onbewuste. Er zijn mensen die van het onbewuste willen profiteren om zelf machtiger te worden, gezonder, of hun omgeving willen beheersen. Of zij benaderen het met de heimelijke ambitie een mana-persoonlijkheid te verkrijgen. Deze benadering van het onbewuste is niet oorspronkelijk oprecht, maar bezoedeld door een op profijt gerichte instelling. Het onbewuste is dan zoiets als een prachtig bos waarvan men de dieren wil vangen⁸. Wanneer het ik macht meent te kunnen uitoefenen over het onbewuste, dan reageert het onbewuste met een subtiele tegenaanval. Volgens Jung kan ons beperkte ik, wanneer het ook maar een vonkje zelfkennis bezit, zich tegenover dit geweld alleen maar terugtrekken, en elke illusie van macht en belangrijkheid zo snel mogelijk laten varen. Door tegenover het onbewuste geen enkele macht te plaatsen, wordt het ook niet 'geprovoceerd'. Het doel van de confrontatie is namelijk niet een overwinning van het bewustzijn op het onbewuste, maar een totstandbrenging van een evenwicht tussen beide werelden⁷. Ook Saruman trekt uiteindelijk aan het kortste eind. Wanneer de Enten (de boomherders) zien welke verwoesting Saruman in de natuur heeft aangericht, neemt diezelfde natuur het heft in handen en vernietigt alles wat hij heeft opgebouwd. De rivier die hij heeft ingedamd wordt weer vrijgelaten en de stroom zuivert Isengard. Daarna is Saruman zijn macht en oude krachten kwijt en wat rest is een schim van zijn vroegere glorie.

De rol van de held

De films geven een beeld van hoe je met het vrouwelijke, de natuur en de schatten van het onbewuste (de natuur in ons) hoort om te gaan. Benader je het met een machtshouding zoals Saruman of is er sprake van dienstbaarheid aan het vrouwelijke. Een goed voorbeeld hiervan is Aragorn, een van de helden in de film. De held of heldin in mythen en sprookjes laat op symbolische wijze de juiste houding zien in de gegeven situatie. De moeilijkheden waarmee de held of heldin te maken krijgt en die door hem of haar wordt overwonnen, zijn ook

moeilijkheden waarmee wij in ons leven geconfronteerd worden. De meeste problemen van de mens houden verband met een ik dat in zijn gedragingen niet op één lijn ligt met het zelf. De bewuste persoonlijkheid is dan niet in harmonie met het onbewuste. Hoe komt dit?

Grofweg in de eerste twintig levensjaren van de mens is het Zelf gericht op de vorming van een sterk ego. Wat niet (via de een of andere associatieve draad) met het egocomplex is verbonden, valt buiten het bewustzijn. Het ego heeft de neiging zich van de totaliteit van de psyche af te scheiden en bezwijkt vaak voor de illusie zelf het centrum te zijn. De meeste mensen gaan er namelijk heel vanzelfsprekend vanuit dat hun ik het totaal is (een 'ik-ben-ik' overtuiging). Het ego wordt dus een van het Zelf afgescheiden entiteit. Het ego kan echter alleen naar behoren functioneren als het een zeker aanpassingsvermogen ten opzichte van de psyche als geheel vormt. Hiervan is sprake als het ego via dromen, stemmingen enzovoorts door het Zelf kan worden beïnvloed en zich op die manier aan de gehele psyche aanpast. De rijke stroom van beelden uit het onbewuste kan niet worden opgevangen in het te nauwe of te eenzijdig geopende vat van het bewustzijn. Daarom wordt er in een heldenverhaal vrijwel altijd een uiteenzetting gegeven van een verschrikkelijke situatie. Wat de inhoud van de verschrikkingen ook mag zijn, de held heeft de taak orde op zaken te stellen. De held is daarom de hersteller van de gezonde bewuste situatie. Hij is het enige ego dat een situatie, waarin alle ego's van die stam of dat volk van hun instincten verwijderd zijn, weer gezond maakt en normaal doet functioneren. En daarom kan worden gesteld dat de held een archetypische figuur is die een model van een ego vertegenwoordigt dat overeenkomstig het Zelf functioneert (de ego-Zelfas). Hij is een model van een juist functionerend ego, een ego dat functioneert in overeenstemming met de eisen van het zelf. Hij brengt genezing waar een land onvruchtbaar is en doet de voorspoed terugkeren. Het ik is het enige instrument dat de ontplooiing van de geestelijke mogelijkheden kan bewerkstelligen. In mythologische termen betekent dit dat het Zelf zich d.m.v. het ik verwerkelijkt of incarneert⁵. Laten we weer teruggaan naar de held Aragorn en zijn handelingen verder beschouwen.

Aragorn wordt geïntroduceerd in de film als Strider (Stapper) een mysterieuze Doler uit het Noorden. Maar al snel blijkt Strider, Aragorn te zijn, de koninklijke afstammeling van Isildur, de koning van Gondor. Isildur is degene die in de strijd tegen Sauron 3000 jaar eerder, de ring van Sauron's hand gesneden heeft. Hierdoor werd de strijd in de Tweede Era door de Mensen en Elfen gewonnen. Isildur was echter niet in staat de ring te vernietigen in de vuren van de Doemberg, waardoor de ring bleef bestaan en dus ook Sauron's geest bleef voortleven, aangezien zijn levenskracht verbonden is met de ring. Aragorn leeft in ballingschap en Gondor wordt al eeuwenlang bestuurd door stadhouders. De weg die Aragorn te gaan heeft is die van het aanvaarden van zijn bestemming, het ware koningschap. Een sleutelscene is die waarin Elrond Aragorn het zwaard Anduril, de Vlam van het Westen, overhandigt. Dit zwaard is gesmeed uit de scherven van Narsil, het zwaard van Isildur dat Sauron ten val heeft gebracht. Elrond adviseert Aragorn een andere route naar Gondor dan de rest te nemen, namelijk de weg door de Dimholte (waar voor Aragorn de door hem gevreesde confrontatie met de Schaduw plaatsvindt). Elrond spreekt dan de woorden: "Put

aside the ranger, become who you where born to be". Hierbij laat Aragorn zich leiden door het Zelf in de vorm van Elrond, maar ook Gandalf is meerdere malen zijn raadsman.

Aragorn's geliefde is Arwen, en zij is het beeld van een ontwikkelde anima. De anima dient als schakel tussen het bewustzijn en het collectief onbewuste. Zij is een gids van de ziel. Arwen vertegenwoordigt het tegenovergestelde principe van macht, namelijk de liefde of Eros. Daarom overwint degene die Eros heeft. Aanvaarding van de anima houdt een sprong in het innerlijke leven in. De intentie van de anima is namelijk om het rationele bewustzijn tot aanvaarding van het symbolische leven over te halen, de werkelijkheid van de wereld van het onbewuste, die leidt naar het Zelf⁵. In de film zijn er verschillende scenes te zien die laten zien welke sterke band er is tussen hun twee. Aan het einde van de derde film in 'The return of the king' (de naam zegt het al), wanneer het kwaad is overwonnen, wordt Aragorn gekroond door Gandalf (het Zelf kroont het ego) en wordt Aragorn herenigt met Arwen. Het heilig huwelijk tussen het mannelijk en het vrouwelijk kan plaatsvinden, nadat Aragorn Gondor heeft bevrijd.

Ook Aragorn weerstaat de verleiding van de ring. Aan het einde van deel 1, waarin de mens Boromir in de ban van de ring is geraakt en de ring van Frodo probeert af te nemen, treffen Aragorn en Frodo elkaar. Frodo vraagt of Aragorn de ring zou kunnen vernietigen wanneer het erop aan zou komen. Aragorn's antwoord is dat hij Frodo vergezeld zou hebben tot het einde... "into the fires of Mordor". En Frodo weet dat hij de waarheid spreekt.

Conclusie

Ton de Kroon merkt in zijn artikel op dat het woord Mordor enige verwantschap heeft met het engelse woord 'mother'. De doemberg, waarin de ring gesmeed is, is als een vulva van de aarde. De mens moet loskomen uit haar macht, de macht van het collectief onbewuste, door de macht aan haar terug te geven⁴. Wat ons te doen staat is de ring terug te gooien in de berg waarin hij gecreeërd is, in het vuur van onze eigen ziel.

Het is dus de taak van de mens om goed met het vrouwelijke om te gaan.

Sommige misbruiken haar, zoals Sauron die de ring gecreeërd heeft uit machtswellust. Anderen eren het vrouwelijke, zoals Frodo, Gandalf en Aragorn. Anderen worden erdoor verleid, en verliezen daarbij zichzelf, zoals Saruman en Boromir. De mannen op wie de ring nauwelijks invloed schijnt te hebben zijn de

mannen die een vrouw dienen; bijvoorbeeld Aragorn, die zijn hart aan Arwen verpand heeft.

De trilogie behandelt het probleem wanneer het Eros beginsel – de verwantschap met het onbewuste, het irrationele, het vrouwelijke, ontbreekt. De algemene structuur wijst kennelijk naar een probleem waarin de mannelijke houding overheerst en de band met de natuur, het vrouwelijke verloren dreigt te gaan. In de films wordt verteld hoe met het vrouwelijke om te gaan en vooral ook hoe er niet mee om te gaan. Wanneer het bewustzijn autonoom van het onbewuste opereert kan deze een verschrikkelijke uitwerking hebben. In zekere zin herkennen we hierin de positie van het vrouwelijke ten tijde van het patriachaal, waarin de mens zich is gaan gedragen als heerser over de natuur. Hierin wordt het vrouwelijke misbruikt door het eenzijdige mannelijke bewustzijn dat niet in verbinding staat met de liefde, maar gericht is op macht. Niets is immers zo gevaarlijk als kennis die van het hart gescheiden raakt en gekoppeld wordt aan de drift. De aarde wordt dan verwoest, de natuur onteert en de wereld gaat een zekere ondergang tegemoet. Zoals Jung in het interview met John Freeman van de BBC opmerkte: “de toekomst van de mens hangt aan een zijden draad, namelijk de menselijk psyche”.

De weg gaat verder...

In een vergadering wordt besloten dat de ring vernietigd moet worden in de Doemberg. Frodo biedt zich aan om de ring naar zijn eindbestemming te brengen; “I will take it, although I do not know the way”.

Dit staat voor een spontaan reageren dat voortkomt uit de diepste instinctmatige laag van de individuele persoonlijkheid. Volgens Marie Louise von Franz is alleen deze creatieve spontaniteit die opwelt uit het diepste wezen in staat het hoofd te bieden aan een aanval van het kwaad⁸. In *The Lord of the Rings* blijkt dat er ondanks alles één ding superieur is: een terugkeer naar de meest fundamentele authenticiteit van de diepste kern van onze psyche met zijn helderziendheid en natuurlijke kennis. Daarmee kunnen zelfs duivelse machten worden bedwongen. Tijdens de vergadering wordt het reisgezelschap (the fellowship of the ring) samengesteld. De vier hobbits Frodo, Sam, Merijn en Pepijn, de mensen Aragorn en Boromir, de dwerg Gimli, de elf Legolas en de tovenaer Gandalf zullen gezamenlijk op weg gaan richting Mordor.

Dit is een beeld dat een samenwerking laat zien van een bewustzijn dat openstaat voor en kan werken met de wereld van het onbewuste. *The Lord of the Rings* laat ons tegen de achtergrond van een wereld die ten onder dreigt te gaan tevens de kracht van de enkeling zien, de enkeling die zijn

bestemming accepteert en vervult, en daarmee een actieve rol speelt in de verandering van de wereld. Je eigen individuatie is namelijk ook een bijdrage voor het collectief. Wij allen kunnen helden zijn.

Noten / geraadpleegde literatuur

1. Dr. Tjeu van den Berk, *Mystagogie, Inwijding in het symbolisch bewustzijn*, Meinema, 1999
2. Dr. C.J. Schuurman, *Er was eens...er is nog, De symbolische betekenis van sprookjes*, Ankh-Hermes, 1973
3. H. Carpenter & Chr. Tolkien, *Tolkienbrieven*, het Spectrum, 1982
4. Bres 222, Ton van der Kroon, *In de ban van de ring*, 2003
5. Marie Louise von Franz, *De werkelijkheid in het sprookje*, Lemniscaat, 1981
6. Prana 145, Karin Hamaker-Zondag, *Spiegels van het onbewuste*, 2004
7. C.G. Jung, *Persoonlijkheid en overdracht*, C.G. Jung verzameld werk deel 3, Lemniscaat 1985
8. Marie Louise von Franz, *Het kwaad in het sprookje*, Lemniscaat, 1983